

Yayına Geliş Tarihi / Article Arrival Date
01.09.2021

Yayımlanma Tarihi / The Publication Date
25.10.2021

Researches on Multidisciplinary Approaches

Multidisipliner Akademik Yaklaşım Araştırmaları 2021, 1(1): 67-76

Türkiye'nin Ödemeler Bilançosu ve Cari Açıkların Finansmanı

Derleme Makalesi

Eda Baltacı

Yüksek Lisans Öğrencisi, Gaziantep Üniversitesi, Sosyal Bilimler Enstitüsü,
baltacieda@hotmail.com

Özet

Ödemeler bilançosunun, cari işlemler hesabı, finans hesabı, sermaye hesabı, net hata ve noksan, rezerv varlıkları olarak 5 temel ayağı vardır. Ödemeler bilançosunun temel kalemlerinden olan cari kalemler nedeniyle cari açıkların da izlenmesi önem taşımaktadır. Finansal krizlerin temel nedenlerinden sayılan cari açık, 90'lı yıllarda Türkiye'de baş göstermeye başlamıştır. Cari açık bir anlamda "erken uyarı sistemi" görevi görmektedir ve bu nedenle Türkiye ekonomisi için de büyük önem arz etmektedir. Literatürde cari açığın eşik değerinin GSYİH'nin %5'ine tekabül ettiği ileri sürülmektedir.

Bu çalışmada, Türkiye'nin ödemeler bilançosu kompozisyonu ekseninde 2001 yılı ve sonrası cari işlem açıkları, bu açıkların nedenleri ve finanse edilme şekilleri ortaya konmaya çalışılmıştır. Çalışmada ikincil veri kaynaklarından elde edilen veriler yorumlanarak çeşitli önerilerde bulunulmuştur.

Anahtar Kelimeler: Ödemeler Bilançosu, Cari Açık, Finans Hesabı.

Turkey's Balance of Payments and Financing Current Account Deficit

Abstract

Balance of payments, current account, financial account, capital account, net errors and omissions are divided into 5 as reserve assets. It is also important to monitor current account deficits due to current items, which are one of the main items of the balance of payments. The current account deficit, which is considered one of the main causes of financial crises, started to emerge in Turkey in the 90s. It acts as an "early warning system" in a current account deficit, and therefore it is very important for the Turkish economy. In the literature, it is suggested that the threshold value of the current account deficit corresponds to 5% of GDP.

In this study, the current account deficits in 2001 and after, the reasons for these deficits and the way they were financed were tried to be revealed on the axis of Turkey's balance of payments composition. In the study, data obtained from secondary data sources were interpreted and various suggestions were made.

Keywords: Balance of Payments, Current Account Deficit, Financial Account.

Giriş

Ödemeler bilançosu; bir ülkenin hem dışarıdan gelen ödemelerin hem de yabancılara yaptığı ödemelerin belirli bir süre zarfındaki kaydını gösterir. Cari açık ise bir ülkenin diğer ülkeler ile yapmış olduğu dışalım ve dışsatım arasında oluşan negatif farktır. Yani cari açık dış ticaret açığıdır ve ithalatın, ihracattan fazla olduğunu gösterir. T.C. merkez bankası verileri kullanılarak oluşturulan grafikler ile ödemeler bilançosunun ekonomi için öneminin daha iyi anlaşılması hedeflenmiştir.

Ödemeler bilançosunu oluşturan hesapların neler olduğunu ve bu hesapların ödemeler dengesi üzerindeki etkilerini daha iyi kavramak için yapılan bu araştırmada, cari açıkların nedenleri ve finanse edilme şekillerine de değinilmiştir.

Kavramsal Çerçeve

1. Ödemeler Bilançosu

Ödemeler bilançosu, bir ekonomideki belirli bir süredir (üç ay, altı ay, bir yıl gibi) yerleşik olan kişiler ile başka ekonomilerdeki yerleşik kişiler ile yaptıkları ekonomik işlemlerin kaydını gösterir (Eğilmez, Ekonominin Temelleri, 2010). Ödemeler bilançosu, ana ülkede yerleşik olan gerçek kişiler, kurumlar veya işletmelerin, yabancı ülkeler ile yaptıkları ekonomik işlemlerin sistematik olarak kaydedilmesidir (ALKAN, 2007;4). Ödemeler bilançosu; ithalat ve ihracat dengesiyle ilgili olan mal ve hizmet ticareti ile ana ülke ve diğer ülkeler arasındaki sermaye hareketliliğine yön ve şekil veren finansal işlemleri içerir (Bozgeyik ve Kutlu, 2019;3). Ödemeler dengesi, bir ülkenin milletlerarası ekonomik ilişkilerini tamamiyle ortaya koyduğu için çok önemlidir. Bir ülkenin dış ekonomik ilişkilerinin ne durumda olduğunu anlamamız açısından çok yararlı bir kavramdır (Aren, 2007;284).

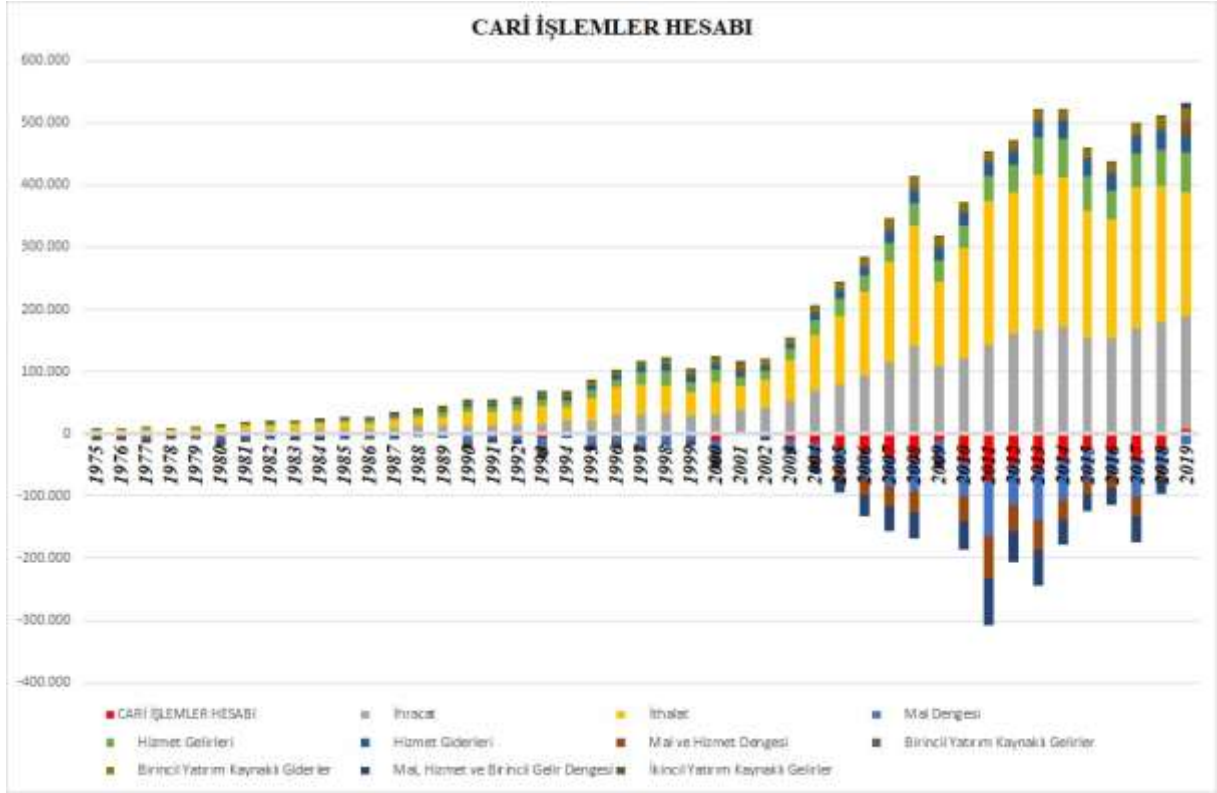
Türkiye'de ödemeler bilançosunun kamuoyuna sunulması T.C.Merkez Bankası'na aittir. Merkez Bankası bu verileri aylık olarak yayınlamaktadır (Tashtanbekova, 2021;3).

Ödemeler bilançosunun 5 temel ayağı vardır. Bunlar; cari işlemler hesabı, finans hesabı, sermaye hesabı, net hata ve noksan, rezerv varlıklardır (Eğilmez, 2010).

1.1. Cari işlemler hesabı

Cari işlemler hesabı, ödemeler bilançosunda, mal ve hizmet ticareti ile birincil ve ikincil gelir hesapları içeren dengeyi bize gösterir. Cari işlemler hesabında gelirler, giderlerden fazla ise cari fazla; giderler gelirlerden fazla ise cari açık ortaya çıkar (Eğilmez, 2010). Ödemeler bilançosu içerisinde en önemli hesap, cari işlemler hesabıdır (Bozgeyik ve Kutlu, 2019;4).

Cari işlemler hesabının 1975 -2019 arasındaki değişimleri TCMB'nin verileri ile oluşturulan aşağıdaki grafik ile inceleyebiliriz.

Grafik 1 Cari İşlemler Hesabı

Kaynak: T.C. Merkez Bankası (2020)

Cari işlemler hesabının 1980 sonrası ciddi artışların olduğu görülmekte. İthal ikameci modelin uygulanması ile mal dengesinde artışlar gözlenmektedir (Eğilmez, örneklerle kolay ekonomi, 2012).

Cari işlemler hesabını oluşturan alt hesaplar ise ;

Mal dengesi = ihracat – ithalat

Hizmet dengesi = hizmet gelirleri – hizmet giderleri

Birincil gelir dengesi = birincil yatırım kaynaklı gelirler – birincil yatırım kaynaklı giderler

ikincil yatırım kaynaklı gelirler dir.

Cari Denge = Mal Dengesi + Hizmet Dengesi+Birincil Gelir Dengesi+İkincil Yatırım Dengesi

Cari Denge < 0 ise (cari açık)

Cari Denge > 0 ise (cari fazla)

Yani cari denge saydığımız dört dengein toplamından oluşur. Sonuç pozitif ise cari fazla, negatif ise cari açık olduğunu söyleyebiliriz (Eğilmez ve Kumcu, Ekonomi politikası, 2004) .

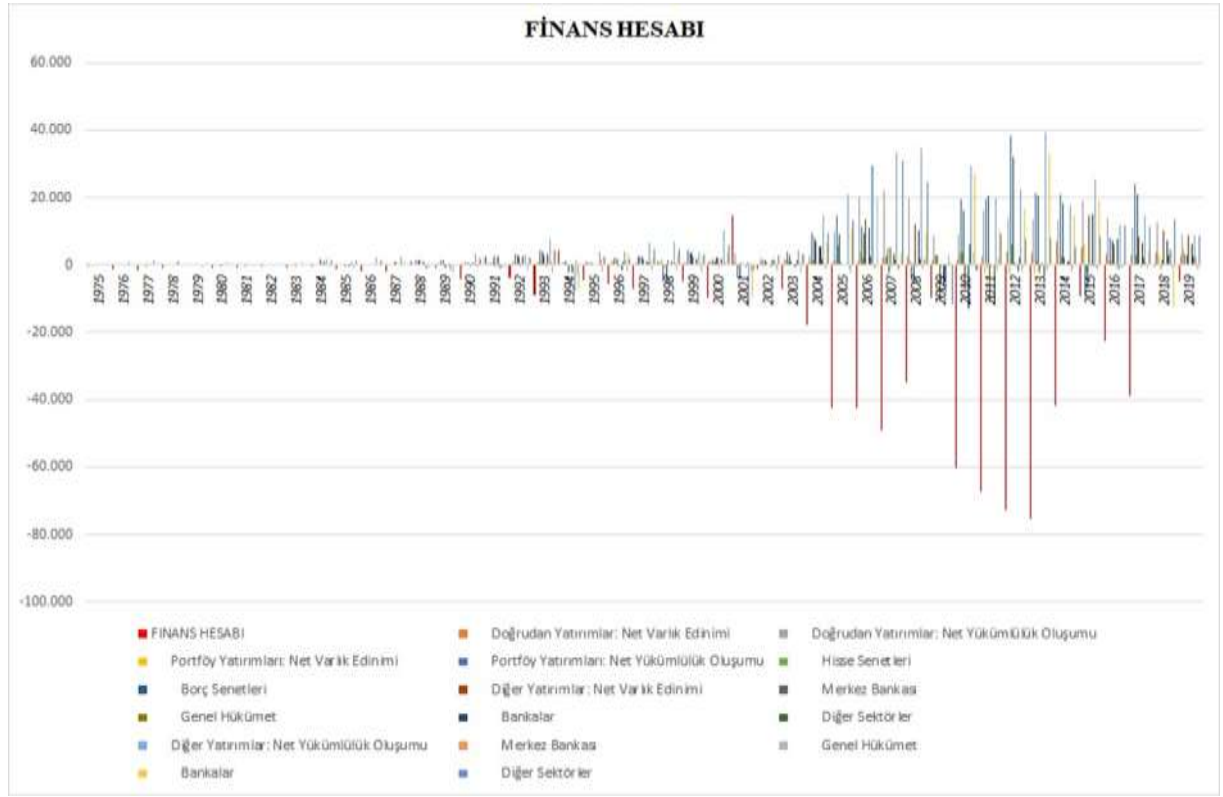
1.2. Sermaye hesabı

Üretilmeyen, finansal olmayan varlıkları içerir. Bu varlıkların edinilmesi, elden çıkarılması bu hesapta izlenir (Eğilmez, Ekonominin Temelleri, 2010). Ülkeler arasındaki servet transferleri sermaye hesabına kaydedilir (R.krugman, Obstfeld, & J.Melitz, 2020;327). Ödemeler bilançosunda çok küçük bir kalem olduğu için grafiğine yer verilmemiştir.

1.3. Finans hesabı

Doğrudan yatırımlar, portföy yatırımları ve diğer yatırımlardan oluşan finans hesabı; varlık edinimlerini ve bu edinimlerden doğan yükümlülükleri içerir (Bankası, 2020). Finansal varlıkların milletlerarası tüm alım satım işlemleri ödemeler dengesinde finans hesabı alt başlığında izlenir (R.krugman, Obstfeld, ve J.Melitz, 2020;326).

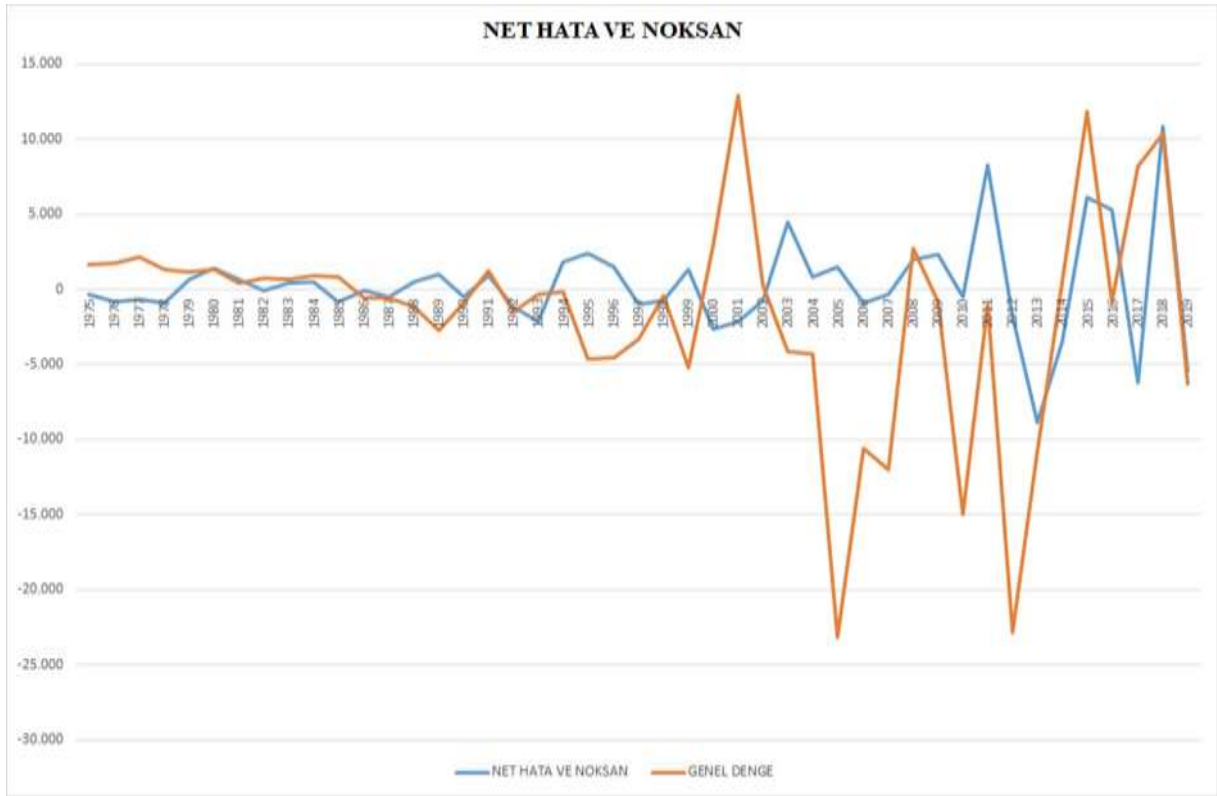
Grafik 2 Finans Hesabı

Kaynak: T.C. Merkez Bankası (2020)

1.4. Net hata ve noksan

Ödemeler dengesi çift taraflı kayıt sistemine göre dengede olması gerekir. Yapılan hata ve eksiklikler sonucu dengede olmayan bilançoju dengeleyen hesaptır. Yanlış ve hatalı yapılan işlemler bu hesapta gösterilir (Eğilmez, Ekonominin Temelleri, 2010:). Net hata ve noksan hesabı tek kalem içerir ve ödemeler dengesini eşitlemek için kullanılır. Ölçüm hataları, tablo verilerinin fazla veya eksik değerlendirilmesinden kaynaklı eşitsizliği bu hesaptan takip edilir (Tashtanbekova, 2021;12).

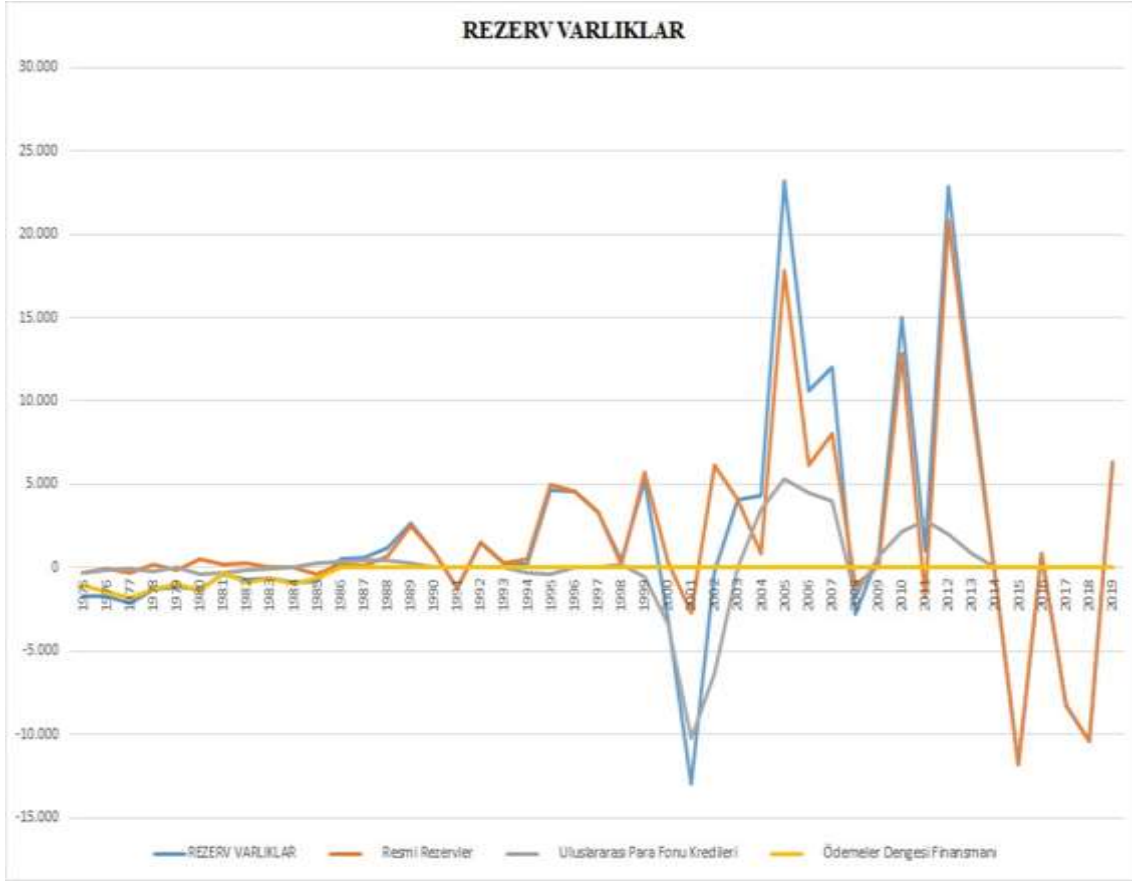
Grafik 3 Net Hata ve Noksan

Kaynak: T.C. Merkez Bankası (2020)

1.5. Rezerv varlıklar

Parasal altın, IMF nezdindeki rezerv opsiyonu, özel çekme hakları ve diğer rezerv varlıklar bu hesapta yer alır. Bir başka tanımla rezerv hesabı merkez bankalarınca ulusal düzeyde ekonomik aksilikler için önlem amaçlı tutulur (R.krugman, Obstfeld, & J.Melitz, 2020;332).

Rezerv varlıkların 1975 ten günümüze kadar, ödemeler bilançosundaki verileri grafik 4'teki gibidir.

Grafik 4 Rezerv Varlıklar

Kaynak: T.C. Merkez Bankası (2020)

2. Cari Açık

Bir ülkenin, dış ülkeler ile yapmış olduğu ekonomik ve mali ilişkiler ödemeler bilançosunda izlenir. Dış ülkeler ile yapılan mal, hizmet ve sermaye akımları nedeniyle döviz geliri ve döviz giderleri ödemeler bilançosuna kaydedilir. Döviz gelirlerinin, giderlerden fazla olması döviz fazlası; döviz giderlerinin, gelirlere fazla olması ise döviz açığına neden olur (Kaya, 2016:52).

Ödemeler bilançosunun ana kalemlerinden olan cari işlemler hesabı; mal dengesi, hizmet dengesi, birincil gelir dengesi ve ikincil yatırım gelirleri toplamına eşittir. Bu nedenle cari işlemler hesabındaki toplamın negatif olması durumunda cari açık ortaya çıkar (Kaya, 2016:52).

Özellikle 1980 sonrası ekonominin serbestleşme hareketi ile birlikte cari açık kavramı daha da önem arz etmiştir (Kaya, 2016:53). 1990 yıllarına gelindiğinde cari açık sorunu, gelişmekte olan ülkelerde ekonomik krizlere neden olmuştur. Gelişmiş ülkelerde ise, cari açığın kriz nedeni olup olmadığı tartışma konusu haline gelmiştir. Dornbusch ve Fisher cari açığın GSYİH'ye oranının %4, Freund'e göre ise %5 olması kriz için bir eşik değeridir. Bu eşik aşıldığı zaman cari açık ekonomik krizlere neden olabilir (Göçer, 2013:214).

2.1. Cari Açığın Nedenleri

Türkiye'de cari işlemler açığının en büyük kalemini dış ticaret oluşturmaktadır. 1980 öncesinde uygulanan ithal ikameci politika ile mallar yurtiçinde üretilmeye

çalışılmıştır (Göçer, 2013;215). Türkiye’de 1980 sonrası yaşanan serbestleşme ve 1989 da yaşanan dışa tamamen açılma ile birlikte ihracat artmaya başlamıştır. İhracatı arttırmak için yapılan kısa dönem etkili yapısal dönüşümlerden dolayı, 2000 ve sonrası cari açık kaçınılmaz olmuştur (Kaya, 2016:56). 2001 krizi ile birlikte IMF den alınan kısa vadeli yüksek faizli borç ile de Türkiye’nin cari açığı artmıştır (Kaya, 2016:57).

Türkiye’de 2001 krizi aslında 1994 te yaşanan ve Türkiye’de ciddi daralma yaratan kriz etkili olmuştur (Eğilmez, örneklerle kolay ekonomi, 2012:57). Yani 1990 lı yılların birikimi 2001 krizi ile patlak vermiştir. Bu yüzden 2001 krizi ile beraber; tasarrufların yetersizliği, dış ticaret açığının olması(ihracatın ithalata bağlılığı ile artmıştır) ve ekonomik büyüme cari açığa neden olmuştur (Kaya, 2016:65-67).

Bir diğer neden ise enerjide dışa bağımlılık ve artan enerji fiyatlarıdır. Türkiye’ enerji çoğunlukla ithalat yoluyla karşılanmaktadır. Cari işlemler hesabı içerisinde yer alan enerji ithalatı alt kalemi, enerji fiyatlarının artması ile cari açığın büyümesinde önemli bir yer tutmaktadır (Göçer, 2013;217). İç tasarruf oranlarının azlığı, dış borç stoğunun yüksekliği, genişletici para ve maliye politikaları, doğrudan yabancı yatırımları ve portföy yatırımlarının kar transferleride Türkiye’de cari açığın nedenleri arasındadır (Göçer, 2013;220-221) .

2.2. Cari Açığın Finanse Edilme Şekilleri

Cari açığın bir sorun teşkil edip etmediği açığın finanse edilebilirliği ile anlaşılabilir. İktisatçıların bazıları cari açığı bir sorun olarak görürken, bazı iktisatçılar cari açığı ekonomik büyümenin gerekliliği olduğu savunurlar (Kaya, 2016:68).

Bir ülkenin cari işlemler hesabındaki değişimler, ülkenin ekonomisi hakkında bilgi verdiği ve bununla değerlendirildiği için önemlidir. Cari açık ve finansmanı ekonomik kararların ve beklentilerin üzerinde büyük öneme sahiptir. Krizlere karşı önemli bilgiler içeren cari işlemler hesabındaki açığın büyüklüğüne bağlı olarak ilerde yaşanması olası döviz kuru krizinin habercisi olduğu kabul görmektedir.

Doğu Asya, Brezilya, Türkiye, Meksika gibi gelişmekte olan ülkelerde yaşanan cari açık sorunu, döviz ve finansal krizlerinin en önemli göstergeleridir. Bu yüzden ülkelerin cari hesaplarındaki değişimler, ekonomik istikrarın sürdürülebilir olması açısından büyük öneme sahiptir (Şahin, 2011;49). Ancak burada sürdürülebilirlik kavramım ile karşı karşıya kalınmaktadır. Sürdürülebilirlik kavramı, cari açığın finanse edilebiliyor olması anlamına gelmektedir. Cari açık finanse edilebiliyorsa kriz durumu olasılığı ortadan kalkar (Kaya, 2016:68-69).

Türkiye’de cari açığın finanse edilme şekilleri ise şunlardır;

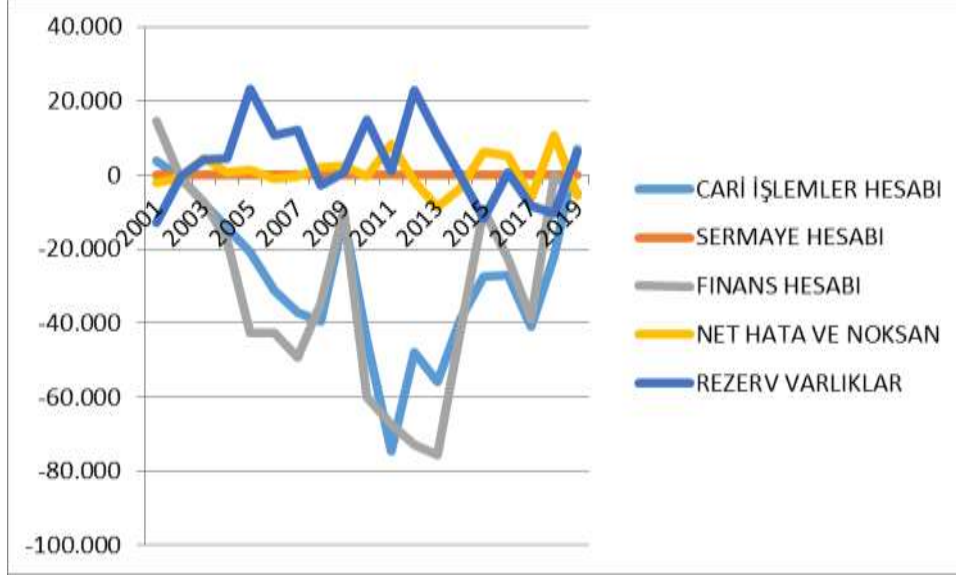
- finans hesabı (doğrudan yabancı sermaye yatırımları, portföy yatırımlar ve diğer yatırımlar),
- net hata ve noksan
- resmi rezervlerdir (Eğilmez, Ekonominin Temelleri, 2010:288-289 ve Eğilmez, örneklerle kolay ekonomi, 2012:128-129).

3. 2001 Yılı ve Sonrası Türkiye’nin Cari Açık Durumu

Cari açık, cari hesap dengesi hesaplanarak bulunur. İhracat ile ithalat farkı mal dengesini, hizmet gelirleri ile hizmet giderleri arasındaki fark hizmet dengesini, birincil yatırım kaynaklı gelirler ile birincil yatırım kaynaklı giderler arasındaki fark

ise birincil gelir dengesini verir. Yani cari işlemler içinde yer alan, mal dengesi, hizmet dengesi, birincil gelir dengesi ve ikincil yatırım kaynaklı gelirler toplanarak cari hesap dengesine bulunur. Cari hesap dengesi pozitif ise cari fazla, cari hesap dengesi negatif ise cari açık durumu söz konusudur.

Grafik 5 Ödemeler Bilançosu

Kaynak: Yazar tarafından oluşturulmuştur.

2001 yılı sonrası Türkiye’de cari açığa baktığımız zaman grafik 5’te de görüldüğü gibi bazı dönemler azalma olmasına rağmen hep negatif seyretmiştir. 2009 yılına kadar açık büyürken 2009 yılında ciddi bir azalış meydana gelmiştir.

2009 yılında meydana gelen cari açıktaki bu azalma, grafik 5’te görüldüğü üzere finans aracı olarak rezerv varlıkları kullanılmıştır. Rezerv varlıkları, ülke ekonomisinin tasarruflarıdır ve diğer ülkelerden borç alırken teminat olarak rezerv varlıkları gösterilir.

Yine ödemeler bilançosu grafiğine bakıldığında 2011 yılında cari açık diğer yıllara göre artmıştır (-60.000 ile -80.000 arasında). Yine aynı yıl rezerv varlıkları hesabı, 2009 yılı gibi çok düşük bir seviyede kalmıştır. 2011 yılından 2019 yılına kadar cari açık azalmaya başlamış ve 2019 yılına gelindiğinde cari işlemler hesabı pozitif kapatmıştır. Diğer yıllara nazaran daha iyimser bir tablo olan 2019 ödemeler bilançosunda, rezerv varlıkları hesabı ve finans hesabında artış olmuştur.

Grafik 5’te 2011 yılı sonrası net hata ve noksan hesabına bakıldığında, önceki yıllara göre dalgalanmalarda artış olmuştur. bu dalgalanmaların nedeni, ödemeler bilançosunda yapılan eksik ve hatalı işlemler sonucu ödemeler dengesinin sağlanamadığı durumlarda kullanılan net hata ve noksan hesabının daha sık kullanılmasıdır.

Sonuç

T.C. merkez bankasının 2020 verileri kullanılarak hazırlanan bu çalışmada, Türkiye’nin ödemeler bilançosu ve cari açıklarının nasıl finanse edildiği ortaya konulmaya çalışılmıştır. Ödemeler bilançosu ana hesapları olan cari işlemler hesabı, sermaye hesabı, finans hesabı net hata ve noksan hesabı ile rezerv varlıkları hesabı açıklanarak bu hesapların 1975 ten günümüze değin değişimlerini grafikleri

verilmiştir. Cari dengenin hangi kalemlerden oluştuğunu, bu kalemlerin cari açıktaki pozitif ve negatif etkisi grafikler üzerinde gösterilmiştir.

Eldeki veriler incelendiğinde, Türkiye’ de 2001 den günümüze cari açık vermesinde etkili kalemin mal dengesi olduğu söylenebilir. Cari açığın en etkin kalemi olan mal dengesi ise ithalat ve ihracata bağlı olarak değişmektedir. İthalatımızın, ihracatımızdan fazla olması yani Türkiye’nin dışa bağımlı olması cari açık vermesinde büyük rol oynamaktadır. Özellikle 1980 yılından sonra ithal ikameci politikaların terk edilmesi ile cari açığın büyüdüğü söylenebilir.

Türkiye’de cari açık verilmesinde ikinci etkenin ise, birincil gelir dengesinden kaynaklandığı grafiklerde görülmektedir. Birincil yatırım kaynaklı giderlerin, birincil yatırım kaynaklı gelirlerden fazla olması birincil gelir dengesinin negatif olmasına neden olurken cari açığın büyümesine neden olmaktadır.

Hizmet dengesine bakıldığında ise Türkiye’nin hizmet gelirlerinin hizmet giderlerinden fazla olması, cari açığı pozitif yönde etkilemektedir. İkincil yatırım gelirleri de hizmet dengesi ile aynı etkiye sahiptir. Cari işlemler hesabının bilançooya etkisi göz önünde bulundurulduğu zaman, hizmet dengesi hesabı ile ikincil yatırım gelirleri hesabı cari açığın kapanmasına pek etki etmemiştir.

Türkiye’de cari açık verilmemesi için cari işlemler hesabının en etkin dengesi olan mal dengesinin(ithalat-ihracat) sağlanması gerekir. Daha çok tasarruf ile rezerv varlıklar hesabı arttırılarak, cari açığın sürdürülebilirliği sağlanmalıdır.

Kaynakça

Alkan, U. (2007). *Ödemeler Dengesi Bilançosu ve Türkiye’de Bankacılık Sektörünün Ödemeler Dengesine Katkısının Analizi*, Yüksek Lisans Tezi, Marmara Üniversitesi, İstanbul.

Aren, S. (2007). *Ekonomi Dersleri*. Ankara: İmge Kitapevi.

Bozgeyik, Y., ve Kutlu, A. (2019, ocak-haziran). Türkiye’de Cari Açığın Belirleyicileri:1992-2017 Dönemi İçin Ampirik Çalışma. *Maliye Dergisi*, 176:1-26 .

Eğilmez, M. (2010). Ekonominin Temelleri. M. Eğilmez içinde, *Ekonominin Temelleri* (s. 282-285). İstanbul: Remzi Kitapevi.

Eğilmez, M. (2012). Örneklerle Kolay Ekonomi. M. Eğilmez içinde, *Örneklerle Kolay Ekonomi* (s. 52-54). İstanbul: Remzi Kitapevi.

Eğilmez, M., ve Kumcu, D. E. (2004). Ekonomi politikası. M. Eğilmez, ve D. E. Kumcu içinde, *Ekonomi Politikası* (s. 45-49). İstanbul: Remzi Kitapevi.

Göçer, İ. (2013). Türkiye’de Cari Açığın Nedenleri, Finansman Kalitesi ve Sürdürülebilirliği: Ekonometrik Bir Analiz. *Eskişehir Osmangazi Üniversitesi İİBF Dergisi*, 213-242.

Kaya, M. (2016). Türkiye’de Cari Açık Sorunu ve Nedenleri. *Dicle Üniversitesi İktisadi ve İdari Bilimler Fakültesi Dergisi*, 52.

R.krugman, P., Obstfeld, M., ve J.Melitz, M. (2020). *Uluslararası İktisat Teori ve Politika*. (O. Özsoy, Çev.) Ankara: Palme Yayınevi.

Şahin, B. E. (2011). Türkiye’nin Cari Açık Sorunu. *Ekonomi Bilimleri Dergisi*.

Tashtanbekova, Z. (2021). *Ödemeler Dengesi Ve Döviz Kuru İlişkisi: Gelişmekte Olan Ülkeler ve Türkiye*. İstanbul: İstanbul Üniversitesi.

T. C. Merkez Bankası (2020). Ödemeler Dengesi İstatistikleri. Ankara: Veri Yönetişimi ve İstatistik Genel Müdürlüğü. Şubat 26, 2021 tarihinde <https://www.tcmb.gov.tr/wps/wcm/connect/609ef884-3b3c-4bc3-84fe-9254244c3490/odemelerdengesi.pdf?MOD=AJPERES&CACHEID=ROOTWORKSPACE-609ef884-3b3c-4bc3-84fe-9254244c3490-m-tIYNK> adresinden alındı.